

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXIX

Sa. 286

Aralık 2015

ANKARA - 2015

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief
Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society

AHMET BELADA

Yayın Komisyonu / Commission of Publications

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR
Yrd. Doç. Dr. Rüstem BOZER
Prof. Dr. Muzaffer DEMİR
Prof. Dr. İlhan ERDEM
Prof. Dr. Mehmet İNBASI
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
Prof. Dr. Refik TURAN

Hakemler / Referees

Prof. Dr. Ali AÇIKEL (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri ADIYEKE (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat ARSLAN (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Casim AVCI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bederettin AYTAÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN (Ordu Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. BİRTEN ÇELİK (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayyip DUMAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe Hatice ERİM (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan GÖKÇE (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim GÜLER (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU (Şakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşim KARPUZ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Akif KİREÇCİ (Bilkent Üniversitesi)
Doç. Dr. Oya DAĞLAR MACAR (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ORUÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilgehan PAMUK (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Gürcan POLAT (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar SARISIR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bige SÜKAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Oğuz TEKİN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Adres / Address:

Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No: 1 06100-Sıhhiye / ANKARA

Tel: 310 23 68 / 277-217 - 310 25 00

Fax: 310 16 98

<http://www.ttk.gov.tr>

basinyayin@ttk.gov.tr

ISSN 0041-4255

Yerel Süreli, Hakemli dergidir.

Aralık 2015 – ANKARA

Belleten’i indeksleyen uluslararası indeks ve abstraktlar:

America, history and life 0002-7065 1963-; Historical abstracts. Part A. Modern history abstracts 0363-2717 1963-; Historical abstracts. Part B. Twentieth century abstracts 0363-2725 1963-; MLA International Bibliography 2000-; Turkologischer Anzeiger 0084-0076 1973-; FRANCIS (French Online Database) 1985; Archaeological Bibliographic 0341-8308 1982-; Arts and Humanities Citation Index (AHCI) 2010-.

Türk Tarih Kurumu yayınlarını İnternet üzerinden alabileceğiniz adresler

İnternet Adresi: <http://e-magaza.ttk.gov.tr> - e-posta: e-magaza@ttk.gov.tr

Baskıya Hazırlık: • Baskı: ÜÇ S Basım Ltd. Şti. 0312 395 9445

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:	<u>Sayfa</u>
TEMÜR, AKIN: Thoughts on a Grave Stele From the Classical Period in Samsun Museum	817
GÜNEY, HALE: İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Bulunan Soloi-Pompeiopolis Kenti'ne Ait Bir Grup Sikke	827
ARSLANTAŞ, NUH: Abbasiler Döneminde Yahudilerin Yüksek Din Eğitim Kurumları: Yeşivalar	847
YEŞİLBAŞ, EVİNDAR: Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi Şehir-İçki Hanları Üzerine Değerlendirme	877
YILMAZ, GÜLAY: The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4.....	901
BAYRAK FERLİBAŞ, MERAL: Rusçuk'ta Kaybolmuş Osmanlı Mirası: Vakıflar.....	931
GENCER, FATİH: Kavalalı Mehmet Ali Paşa Yönetimine Karşı Filistin Muhalefeti.....	979
ÇELİK, BİRTEN: Osmanlı Gümrüklerinde Kadın İstihdamı: Kadın Gümrük Kolcuları (1901-1908)	1003
YILMAZ, ÖZGÜR: Fransız Arşiv Belgelerine Göre 20. Yüzyılın Başlarında Samsun Limanı.....	1039
KEÇECİ KURT, SONGÜL: II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı	1073
YOLUN, MURAT - KOPAR, METİN: The Impact of the Spanish Influenza on the Ottoman Empire.....	1099
DEMİRCAN, HÜSNÜ: Kültürel Temizlik ve Bütünleşme Politikalarında Tarihin Rolü: Bosna Örneği.....	1121
Kitap Tanıtma:	
GÜÇLÜ, YÜCEL: Ahmet Tetik, <i>Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi</i> <i>Cilt I: 1914 - 1916</i>	1139
Özetler	1145
İngilizce Özetler	1152
Belleten Dergisi Yayın İlkeleri ve Başvuru Şartları	1160
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements	1162

CONTENTS

Articles and Studies:	<u>Page</u>
TEMÜR, AKIN: Thoughts on a Grave Stele From the Classical Period in Samsun Museum	817
GÜNEY, HALE: The Coins of Soloi-Pompeiopolis in the İstanbul Archaeological Museums.....	827
ARSLANTAŞ, NUH: Institutions of Jewish Higher Religious Education in Abbasid Period: the Yeshivas.....	847
YEŞİLBAŞ, EVİNDAR: Evaluation on Khans of the Ottoman Period in Diyarbakır	877
YILMAZ, GÜLAY: The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4.....	901
BAYRAK FERLİBAŞ, MERAL: Extinct Ottoman Heritage in Rusçuk: Waqfs	931
GENCER, FATİH: The Palestinian Opposition Against The Rule of Kavalian Mehmet Ali Pasha.....	979
ÇELİK, BİRTEN: Female Personnel Employment at the Ottoman Customs: Women Customs Guards (1901-1908)	1003
YILMAZ, ÖZGÜR: The Port of Samsun at the Beginning of the 20 th Century According to French Archival Documents	1039
KEÇECİ KURT, SONGÜL: The Family and Marriage Perceptions in the Ottoman Women Magazines: II. Constitution Period.....	1073
YOLUN, MURAT - KOPAR, METİN: The Impact of the Spanish Influenza on the Ottoman Empire	1099
DEMİRCAN, HÜSNÜ: The Role of History in Cultural Cleansing and Integration Policies: Bosnian Case.....	1121
Book Review:	
GÜÇLÜ, YÜCEL: Ahmet Tetik, <i>Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi</i> <i>Cilt I: 1914 - 1916</i>	1139
Turkish Abstracts.....	1145
Abstracts.....	1152
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements (in Turkish).....	1160
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements (in English).....	1162

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI KADIN DERGİLERİNDE AİLE VE EVLİLİK ALGISI*

SONGÜL KEÇECİ KURT**

Giriş

Dünyada kadın hareketleri 18. yüzyıl sonlarında başlayarak 19. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Bu dönem bireyin ön plana çıktığı özgürlük arayışlarının güçlendiği, toplumun geleneksel yaşam biçiminden koptuğu, siyasal ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir.

1789 Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'ya yayılan hak, adalet, eşitlik, anayasa, parlamento gibi kavramlar 1860'lardan sonra Paris ve Londra'da Genç Osmanlılar tarafından dillendirilmeye başlamıştır. Bu hareket kısa zamanda Osmanlı Devleti içinde politik bir boyut kazanmış, Batı etkisindeki aydınlar özgürlük talep etmiş ve anayasal bir hükümet yolunda mücadeleye başlamışlardır. Bu mücadele, sonucunda 1876'da I. Meşrutiyet ilan edilse de Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki yenilgi üzerine padişah II. Abdülhamid'in meclisi dağıtmasıyla bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde basın denetim altına alınmış olmasına rağmen padişaha olan muhalefet Genç Osmanlılar hareketini güçlendirmiş İttihat ve Terakki'nin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Osmanlı aydınları Devlet'i çöküşten kurtarmak için çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Yayınlanan gazete sayısına paralel olarak okur-yazar sayısının artması toplumda çeşitli konularda tartışma ortamı yaratmıştır. Modernleşme taraftarları, mevcut çöküşün önüne anayasa ile hakları ve eşitliği çerçevelenmiş Osmanlı vatandaşı kimliği oluşturularak geçilebileceğine inanmışlardır. Bunun için mücadeleye başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908'de yeniden Meşrutiyet'i yürürlüğe koymuştur. II. Meşrutiyet Dönemi'nde toplanma, dernek kurma hakkı kabul edilmiş, birçok yeni dernek ve cemiyet kurulmuştur. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri kadın hakları ve eğitimi ile ilgili önemli yeniliklerin yapılmış olmasıdır.

Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadınlar farklı roller edinmeye başlamış ve toplumda bir statü kazanmak için taleplerde bulunmuşlardır. Basın yayın faaliyetle-

* Bu çalışma Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi BAP Birimi 14.001.2014 numaralı projesi kapsamında desteklenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Ağrı/TÜRKİYE, skkurt@agri.edu.tr

rindeki kısıtlamaların kaldırıldığı, dernek ve cemiyet kurma hakkının tanındığı bu dönemde kadınlar taleplerini duyurmak için gazete ve dergiler çıkarmışlardır.

Kadınların duyuğu ve düşüncelerinin halka aktarılmasında gerekli desteğin sağlanmasında basının rolü büyük olmuştur. Kadınlar II. Meşrutiyet Dönemi'nde yayımlanan pek çok gazete ve dergilerde çeşitli konulardaki düşüncelerini dile getirmek amacıyla yazılar yazmışlardır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde evlilik ve aile ile ilgili yayınlanan kadın dergilerinde pek çok yazının bulunduğu görülmektedir. Evlilik ve aile kurumu yüzyıllardır Türklerin yaşantısında önemini korumaktadır. Bu çalışmada II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçe yayınlanan bazı kadın dergilerinde kadın yazarların özellikle aile ve evlilikle ilgili yazıları incelenmiştir. Kadın yazarların, İslam dininin ve geleneksel Osmanlı toplumunun aile ve evliliğe bakış açısından nasıl etkilendiği, aile ve evlilikten neler beklediği, Osmanlı Devleti'nin dağılmakta olduğu bir dönemde okuyucu kitlesini aile ve evlilik konularında nasıl ve ne şekilde yönlendirdiklerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ayrıca bu dönemde diğer yazarların konu ile ilgili yazıları da irdelenerek evlilik ve aile ile ilgili benzer ve farklı fikirler gözler önüne serilecektir.

1. II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergileri

Osmanlı Devleti'nde kadın dergiciliğini başlatanlar Tanzîmât Dönemi'nin erkek aydınları olmuştur. Bu yayınlarla, farklılaşan toplum içerisinde kadınların rol ve sorumluluklarını gündeme taşımayı amaçlamışlardır. 1868'de yayınlanan *Terakki* gazetesi kimliklerini açıkça belirtmeden kadın mektuplarına yer vermiştir. Yayın tarihi açısından ilk kadın dergisi *Terakki-i Mukadderat ise Terakki* gazetesi tarafından çıkartılmıştır. Bu dergiye gönderilen mektuplarda kadınlar gerçek isimleri dışında çeşitli mahlaslar kullanmışlardır. Daha sonra *Vakit yahud Mürebbi-i Muhedderât, Aile, İnsaniyet, Hanımlar* dergileri ile sahibi ve yazar kadrosunun tamamı kadın olan *Şukûfezar* gibi dergiler yayımlanmıştır. Önceki dergilerde kendilerini baba ve koca adıyla tanıtan veya çeşitli mahlaslar kullanan kadın yazarlar dışında *Şukûfezar* dergisinin sahibi Arife, Münire, Fatma Nevber, Fatma Nigar gibi sadece kendi adlarını kullanan yazarların bulunduğu da görülmektedir. Bunların dışında *Mürüvvet, Parça Bohçası, Hanımlara Mahsus Gazete vs.* Osmanlı kadın basınında yer almıştır.¹

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kadın dergilerinin sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Bu dönemin en önemli dergileri, *Kadın, Mehâsin, Demet ve Kadınlar Dünyası*'dir. Bunların dışında çoğu kısa ömürlü olan *Musavver Kadın, Kadın (İstanbul), Erkekler Dünyası, Güzel Prenses, Kadınlık, Siyanet, Seyyale, Hanımlar Alemi, Kadınlar Alemi, Kadınlık Hayatı, Bilgi Yurdu Işığı, Türk Kadını, Genç Kadın, Kadın Duygusu, İnci, Diyane, Kadınlar Saltanatı, Hanım vs.* pek çok kadın dergisi yayın hayatına girmiştir.

¹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2011. s. 61-69.

a. Kadın

II. Meşrutiyet Dönemi'nde yayımlanan *Kadın* dergisi Selanik'te çıkmıştır. İlk sayısını R. 13 Teşrin-i evvel 1324 (26 Ekim 1908) tarihinde çıkaran derginin amacı her kadına hitap etmek olmuştur. R. 25 Mayıs 1325 (7 Haziran 1909) yılına kadar 30 sayı yayımlamıştır. *Kadın* dergisi sayfalarında edebi yazılara, hikâyelere ve sohbetlere yer vermiştir. Ayrıca okuyucu kadınlardan gelen yazılar da yayımlamıştır. Kadınların toplumsal yaşama katılmalarına önem veren *Kadın* dergisi, kadınların eğitilmesini savunmuştur. Derginin müdürü Türk edebiyatının seçkin simalarından Enis Avni'dir. Derginin yazarları arasında erkek yazarlar bulunduğu gibi, pek çok kadın yazar da yer almıştır. Bunlardan en önemlileri ise Osmanlı kadın hareketinin öncülerinden Emine Semiye² ve onun yakın dostu şair Nigar Hanımlardır.³ Bunların dışında Ayşe İsmet, Cavide Peyker, Fatma Seniye, Zekiye, Fatma bint-i Haşim, Nakiye Hanımlar ve Abdullâh Cevdet, A. Ulvi, Abdülhak Hamid, Mehmet Emin, Celal Sahir, Kazım Nami gibi erkek yazarlar da yer almıştır.⁴

Bu derginin yazarları içerisinde bulunan Osmanlı kadın hareketinin en önemli kadın şahsiyetlerinden Emine Semiye, kardeşi Fatma Aliye gibi ailesinin tüm imkânlarından yararlanarak kendini yetiştirmiş aydın bir Osmanlı kadınıdır. Emine Semiye'nin gerek makalelerinde, gerekse roman ve hikâyelerinde kadın kahramanlarını evden kaçarak çalışma hayatı içerisine giren, eş seçimini kendisi yapabilen güçlü kadınlar olarak kurguladığı görülmektedir. Bu dönemin önemli kadın şahsiyetlerinden Fatma Aliye'nin ise makalelerinde geleneksel toplumsal düzenle paralel bir söylemi benimserken, romanlarında alttan alta kadın özgürlüğünü gündeme getirmeye çalıştığı görülmektedir.⁵

b. Mehâsin

II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk kadın dergisi olan *Mehâsin*, 1 Eylül 1324-12 Teşrin-i sâni 1325 (14 Eylül 1908- 25 Kasım 1909) tarihleri arasında 12 sayı çıkaran aynı zamanda ilk defa renkli resimlerle yayımlanan aylık kadın dergisidir. Kapağında Abdülhak Hamid'in "Bir milletin nisvanı derece-i terakkisinin mizanıdır"⁶ sözüne yer vererek kadın inkılabına önem verdiğini göstermektedir. Daha çok güzel sanatlar, el sanatları, edebiyat, musiki, moda gibi konulara yer vermiş, dönemin kadın tartışma-

² Tanzimat'ın önde gelen devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şahika Karaca, "Modernleşme Dönemi'nde Bir Kadın Yazarın Portresi: Emine Semiye Hanım", *bilig*, 57, (2011), ss. 115-134; Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye*, Timaş Yayınları, 2008.

³ Hakan Aydın, "Kadın (1908-1909): Selanik'te Yayımlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, (2009), s. 147-156.

⁴ Çakır, *a.g.e.*, s. 79.

⁵ Şahika Karaca, "Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri". *International Journal of Social Science*, 6/2, (2013).

⁶ Mehâsin, (R. Ağustos 1325), Sayı: 9.

larına katılmaktan da geri durmamıştır.⁷ Bu dergide kadın yazarlar içerisinde Emine Semiyye, Münevver Asım, Fatma Sabiha, Şukufe Nihal, Halide Salih ve Zühre Hanım isimleri bulunmaktadır. İsmet Hakkı Hanım ve Cemal Sahir de bu dergide yazı yazmışlardır.

c. Demet

Demet dergisi 1908 yılında yayın hayatına başlamıştır. Sahibi ve başyazarı Celal Sahir olan dergi ağırlıklı olarak şiir ve hikâye gibi eserlere yer veren bir edebiyat dergisidir. Bunun yanında sağlık, moda, çocuk eğitimi, ahlak, kadın eğitimi konularına yer vermiştir. ⁸ R.17 Eylül-29 Teşrin-i evvel 1324 (30 Eylül 1908-11 Kasım 1908) tarihleri arasında yedi sayı çıkarabilen derginin okuyucu kadrosunu Müslüman kadınlar oluşturmuştur. Kadının ilerlemesi, eğitimi, iyi bir eş ve anne olmasının toplum açısından ehemmiyeti, kadının aile içindeki önemine dair hem kadın hem de erkek yazarlar dergide görüşlerini paylaşmışlardır. Celal Sahir, Enis Avni, Mehmet Akif, Mehmet Emin, Selim Sırrı, Mithat Cemal gibi önemli isimlerin yanında Ulviye (Bint-ül Asım Ulviye) Fatma Müzehher, Halide Salih (Halide Edip), Nigar Bint-i Osman, Ruhsan Nevvare, İsmet Hakkı gibi kadın isimler bulunmaktadır.⁹

d. Kadınlar Dünyası

Dönemin en önemli kadın dergilerinden biri *Kadınlar Dünyası*'dır. Bu dergi, II. Meşrutiyetin çalkantılı döneminde kurulan, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organıdır. Nuriye Ulviye (Mevlan) başkanlığında 4 Nisan 1913 tarihinde yayınlanan *Kadınlar Dünyası*, haftada bir kez yayımlanmıştır.¹⁰ 1913-1921 yılları arasında fasılalarla yayın hayatına devam etmiş, kadın hak ve menfaatlerini savunan bir yayın politikası izlemiş, kadın hakları, siyaset, eğitim, çocuk bakımı, güzellik gibi pek çok konuya sayfalarında yer vermiş, kadınların yaşadığı sorunları gündeme getirerek bununla ilgili çözüm önerileri sunmuştur. 101. sayısından itibaren gazetede önemli değişikliklere gidilmiş, kendisini kapağında haftalık yayımlanan resimli bir gazete olarak tanıtsa da artık kapaklı yayımlanan, içeriği ile bir gazeteden çok bir dergi vasfına bürünmüştür. Sahibi, yazar kadrosu, dergiye gönderilen makale ve okur mektuplarıyla tamamen kadınlara ait bir dergi olmuştur.¹¹ Kadınlar için yeni bir dünya yaratma misyonu üstlenen dergi, kendini feminizm hareketi ile tanımlamıştır.¹² Din ve cinsiyet ayrımı yapmadan her kesime hitap eden dergi, amacının kadın inkılabı olduğunu dile getirmiş, evlilik ve aile ile ilgili birçok yazı yayımlamıştır. Dergide gereksiz çeyiz masrafları ve görücü usulüyle evlenme gibi konular da ele alınmıştır.

⁷ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 68.

⁸ Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 68.

⁹ Çakır, *a.g.e.*, s. 74-75.

¹⁰ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996, s. 145.

¹¹ Erdinç Gülcü, Samiye Tunç, "Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/2. (2012). s. 161.

¹² Çakır, *a.g.e.*, s. 61-81.

Çalışmamızın önemli bir kısmı bu dergideki yazılardan oluşmaktadır. Derginin yazar kadrosunda öne çıkan isimler Ulviye Mevlan, Aziz Haydar, Emine Seher Ali, Mükerrerrem Belkis, Nimet Cemil, Atiye Şükran, Aliye Cevad, Sıdıka Ali Rıza, Safiye Biran, Yaşar Nezihe, Sacide, Nebile Akif vs.dir.

Bu dergide pek çok yazısı bulunan Mükerrerrem Belkis, kadın hakları davasına kendini adanmış, okur mektuplarına en fazla muhatap olan ve izahı istenen güçlü bir kalemdir ve yazılarıyla da kadınları eğitmeye çalışan bir pedagog gibidir. “Bu cereyanın gayesi pek o kadar basit değildir. Herkesin bunu düşünmek hakkı vardır. Çünkü kadın hürriyetiyle yalnız kadınlara hak verilmekle kalınmıyor, bütün heyet-i içtimaiyelerin şekli hayatı da tebdil ediliyor. Görülüyor ki, müthiş bir inkılabın mebde’indeyiz (başındayız)”¹³ sözleriyle de kadın inkılabının destekçisi ve yaşadığı dönemde kadınların hak elde etme mücadelesinde bir öncü olduğu görülmektedir. Ayrıca Sacide ve Zaim Hayriye adlı kadın yazarların da aile, evlilik, çeyiz ile ilgili yazıları bulunmaktadır.

2. II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı

Evlilik ve aile kurumları genellikle toplumların örf-adet ve gelenekler gibi yapıtım gücüne sahip manevî değerleri ile dinî kurumları tarafından telkin ve tavsiye edilmektedir. Bu nedenle kadın dergilerinde yer alan konu ile ilgili yazılarda evlilik ve aile ile kadının bu kurumlar içerisindeki rolleri tanımlanırken İslam dini ve Osmanlı toplumunun genel bakış açısı da göz önünde bulundurulmuştur.

Türkçede kullanılan “evlenme” veya “evlendirme” tabirleri erkek ya da kızın baba ocağından ayrılarak yeni bir ev veya aile kurması anlamında kullanılmaktadır.¹⁴Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra bu dinin esaslarına göre yaşamaya çalışmışlardır. İslam dini Kur’ân-ı Kerim’in Nur Sûresi’nin 32. ayetinde “Bir de sizden olan bekârları ve kölelerinizden, cariyelerinizden salih olanları evlendirin. Eğer fakir iseler Allah onlara fazlından zenginlik verir...”¹⁵ şeklinde evliliği kutsamıştır. Hatta bu surede yer aldığı gibi köle ve cariyelerle evlenmek Allah katında sevap kabul edilmiştir. Bununla beraber evlilik, İslamiyet’te yerine getirmesi sünnet olan fiillerden biridir. Müslümanlar için evlenme Sünnî esaslara göre yazılmış fıkıh ve fetva kitaplarına göre yapılmaktaydı. İslam hukukunda evlenme tarafların icap ve kabulü ile gerçekleşen bir akit olarak telakki edilmiştir.¹⁶ Osmanlı’da İslam hukukunun gerekleri yerine getirilmekle beraber bu kurallara aykırı olmayan nişan, düğün, çeyiz gibi adetlerin var

¹³ Çakır, *a.g.e.*, s. 180.

¹⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yayınları. İstanbul,1997, s. 228.

¹⁵ *Kur’an-ı Kerim’in Yüce Meali*. (haz. E. Hamdi Yazır. Sadeleştirilen: Mustafa Kasadar), Ravza Yayınları, İstanbul 2006.

¹⁶ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. No: 34. Ankara 1974, s. 282.

olduğu da görülmektedir. Ayrıca son yıllarda yapılan araştırmalarda Osmanlı ailesinde, serbest olmasına rağmen, çok eşlilikten ziyade fiilen tek eşliliğin hâkim olduğu görülmektedir.¹⁷

Toplumda yaygın olan tek eşliliğe rağmen devlet, Tanzimat Dönemi'nden itibaren kanunen evlenme ve boşanmalara belli bir standart getirmeye çalışmıştır. 1844 yılında çıkarılan bir irade ile evlenme zorlaştırılarak nüfusun azalmasına ve kız kaçırma, cinayet gibi istenmeyen olaylara neden olan başlık parası geleneği kaldırılmak istenmiştir. 1858 Arazi Kanunnamesi'nde mirasın kız ve erkek evlatlar arasında eşit paylaşılması ilkesi kabul edilmiştir. 1867 yılındaki on maddelik bildiriyle de başlık, ağırlık namıyla bir paranın alınması, aileler arasında kutlama amaçlı hediyeleşmeler, en zengin için bile düğünün iki günden fazla sürmesi gibi israf sayılan masraflar yasaklanmış, uymayanlar için cezai yaptırımlar getirilmiştir. 1881 yılında *Ceza Kanunu'nun* 37. maddesinde ise bu sayılanlara uymayanlara hapis cezası öngörülmüştür.¹⁸

Tanzimat'tan sonraki kanunlaşma hareketiyle beraber çıkarılan *Sicil-i Nüfus Nizamnamesi* 9 Aralık 1872 tarihinde nikâh ve evlenmelerin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili bir standart getirmiştir. Burada imamın nikâh akidinde bulunması resmiyet kazanmıştır.¹⁹ 1874'te Şûra-yı Devlete yeni bir *Sicil-i Nüfus Nizamnamesi* hazırlatılıp, 5 Temmuz 1881'de II. Abdülhamid tarafından onaylanarak yürürlüğe giren bu nizamnamenin kadınlara yönelik en önemli tarafı nüfus sayımına dâhil edilmeleridir.²⁰ İlk olarak 1881 tarihli *Sicil-i Nüfus Nizamnamesi* ile evlenme ve boşanmaların tescil edilmesi zorunluluğu ve izinsiz nikâh kıyma yasağı getirilmiştir.²¹ Bu kararlara paralel olarak devletin son dönemlerinde Medeni Kanunun öncüsü sayılan kısa ömürlü ve tam uygulanamayan Hukuk-i Aile Kararnamesi R. 31 Teşrin-i evvel 1333(31 Ekim 1917) yılında Takvim-i Vekayi'nin 3046 numaralı nüshasında yayınlanmıştır.²² Her ne kadar 1919 yılında yürürlükten kaldırılmış olsa da kadına boşanma hakkı tanınmış, çok eşlilik zorlaştırılıp ancak eşin rızasının alınmasıyla mümkün hale getirilmiştir. Nizamname gereğince nikâh akidnamelerinin bir suretinin nüfus idarelerine tebliği ve boşanma

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, (1992); Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", *OTAM*, 23, (2008); İbrahim Etem Çakır, "Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği", *OTAM*, 31 (Bahar), (2012).

¹⁸ Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 21, (2007), s. 4-6.

¹⁹ "Sicil-i Nüfus Nizamnamesi", *Düstur*, Zeyl II, s.15-24.(R. 1289).

²⁰ Hasan Yüksel, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı", *Turkish Journal Of Population Studies*, 28-29, (2006-2007), s. 76.

²¹ Ekrem Buğra Ekinci, "Akim Kalan Bir Teşebbüs: Osmanlı Aile Kanunu" *Tarih ve Medeniyet*, 43, (1997), s. 50-52.

²² BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH. H.MŞ. (Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı), 17/86, H. 20 B 1336/1 Mayıs 1918.

vukuunda bu durumun yönetime bildirilmesi gerektiği²³ ve nüfus idaresince yapılacak evlenme ve boşanmaların kayıt altına alınmasının zorunlu olduğu görülmektedir.²⁴

Kadınların hak ve özgürlük arayışının ve toplum içerisinde kendi konumlarını tanımlarının yasal dayanağını oluşturan bu düzenlemelere paralel olarak evlilik ve aile ile kadının durumunda önemli değişiklikler olmuş, teknolojik ve bilimsel gelişmeler Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Batılılaşma hareketleri ile bu etkileşim daha da artmış, çeşitli alanlarda meydana gelen değişiklikler kadın hareketlerine de yansımıştır. Aydınlar tarafından toplumun geri kalmasının sebepleri tartışılırken kadını topluma daha yararlı hale getirmenin yolları aranmıştır. Bunun için kadını ve toplumu etkileyen her kurum yeniden gözden geçirilmiştir. Bu dönemde toplumun temelini oluşturan aile ve evlilik kurumu ile ilgili görüşler dile getirilmeye ve bu kurumlar içinde topluma zarar veren uygulamalar eleştirilmeye başlanmıştır. Ancak II. Meşrutiyet Dönemi'nin getirdiği özgürlük ortamı bu tartışmaları daha da desteklemiş ve artırmıştır. Kadın dergilerindeki aile ve evlilikle ilgili yazılarda İslam dininin hükümleri zaman zaman hatırlatılarak toplumda batıl inanışa veya bir tür geleneğe dönüşmüş adetler eleştirilmiştir. Doğru olmayan evlilik usullerinin Osmanlı toplumunda gençlere ve ailelere verdiği zararlar üzerinde durulmuştur. Kadın dergilerinde evlilik ve aile ile ilgili meselelerde çok eşlilikle ilgili çok fazla yazıya rastlanmamıştır. Bu da çok eşliliğin toplumda gerçekten yaygın olmadığını bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

II. Meşrutiyet Dönemi kadın dergileri, kadınların eğitiminden çocuk bakımına, karı koca ilişkilerinden aile hayatına, dünyadaki kadınlardan cilt bakımına kadar çok farklı konuyu ele almıştır. Bu konu başlıklarından biri olan evlilik ve aile ile ilgili dönemin en önemli kadın dergileri olan *Kadın*, *Mehâsin*, *Demet ve Kadınlar Dünyası*'nda kadın yazarların pek çok yazısı bulunmaktadır. Evlilik ve aile ile ilgili hususlar genelde kadınların eğitimi ile ilişkilendirilmiştir.

a. Evlilik

İnsanlar, ihtiyaçlarını temin etmek ve daha mutlu bir hayat geçirmek üzere bir arada yaşamak mecburiyetindedirler. Bu birlikteliğin bir basamağı olan evlenmek, Türk Dil Kurumu tarafından "*erkekle kadının, aile kurmak için yasaya uygun olarak birleşmesi, izdivâc etmesi*" şeklinde tanımlanmıştır.²⁵Bu yönü ile evlilik ailenin çocuklar vasıtasıyla çoğalmasının temelini oluşturur. Özellikle çocuğun dünyaya getirilmesi, yetiştirilmesi ve korunması nedeniyle hemen hemen bütün toplumlarda eşlerin bir araya gelmesi evlenme ile onaylanmaktadır.

II. Meşrutiyet Dönemi kadın dergilerinden *Mehâsin*'de evlilik "iki kişi arasında bir hayat ve ahenk" olarak tanımlanmış, karı kocanın beraber turmanacağı bir dağa ben-

²³ BOA, DH.EUM.KLU. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalemî Umumi) 16/98, H.29 Z 1339/3 Eylül 1921.

²⁴ BOA, DH.SN.THR. Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemî, 80 /17, H. 15 L 1336/ 24 Temmuz 1918; *Düstur*, R. 1289, s. 15-24.

²⁵ www.tdk.gov.tr (Erişim tarihi:23.03.2014).

zetilmiş ve basite alınmaması gerektiği anlatılmıştır. Birlikte yaşanan bu hayatı idare etmek için eşlerin birbirine karşı anlayışlı ve nazik olması gerektiği vurgulanmıştır.²⁶

Mükerrem Belkis, *Kadınlar Dünyası*'nda yayınlanan "İzdivaç ve Usul-i İzdivaç" başlıklı yazısında evliliğin hayattaki üreme şekillerinden biri ve insan neslinin devamı için şart olduğunu ifade etmiştir. Evliliklerin iyi ve kötü olabileceğini ancak toplumun iyi olabilmesi için evliliklerin de iyi olması gerektiğini belirtmiştir. Bir milletin kuvvetini insanların çoğalmasına ve dolayısıyla evliliklere bağlamıştır. Bu dönemde evlilik ve nüfus meselesinin bütün devletleri alakadar edip düşündüğünü, makalelerde ve konferanslarda "Fransa batıyor, niçin batıyor? Tenakıs-ı nüfustan" haberleriyle bunun nedeninin evlilik tarzının kötü olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. "İzdivâc refi(kaldırma) kabul olamayan bir ihtiyac-ı tabiidir" görüşü ile evliliğin beslenme kadar mühim olduğu, yemek yemeyenlerin hem maddeten hem manen öldüğünü, evlilik yapmayanların ise yalnız manen öldüğünü ileri sürmektedir. Bununla beraber evlenmemenin, cinsiyetin bekasına hizmet etmemek sayıldığı için büyük bir cinayet işlemek olarak kabul edilebileceğini yazmıştır.²⁷ Feminist bir yazar olarak Mükerrem Belkis evliliği tavsiye edip kızların bundan korkmamalarını telkin etmektedir.

Kadın dergilerinde evlenmenin öneminin yanında yanlış usullerle yapılan evlilikler en fazla üzerinde durulan konulardan biridir. Tanzimat sürecinde evlilikle ilgili olarak yakımlan görücü usulünün, olumsuz olarak nitelendirilmesine karşı²⁸ geleneksel geçerliliğini korumayı II. Meşrutiyet Dönemi'nde de sürdürdüğü görülmektedir. *Kadınlar Dünyası* dergisinde "Bizde izdivâc" başlıklı, isimsiz çıkan yazıda görücülük şu şekilde anlatılmaktadır:²⁹

"Her gün kapı çalınır birçok kadınlar gelir bunların önlerinde pişdarları(öncü) gözüktür. Yüzü tamamen düzgün örtülü, kaşları rastuklu, gözleri sürmeli, yanakta rastuktan sahte benler kulakta elmas taklidi küpelerle seksenlik bir kadın... Kılavuz bunun arkasında kâin ana, görümce ve komşulardan bazıları. Kimi zaman bunlar beş altı tane hatta çocuklarla gelirler ve kapıdan girerken bin türlü vaziyetlerle görücü olduklarını anlatırlar. Yukarı çıkarlar kahveleri, namzed kızlar getirir. İskemleye ezile büzüle oturur. Bundan sonra nazarlar büsbütün kendisine in'itaf eder (döner). Kahvelerin yudumuna beşer dakika fasıla vererek ve gözler ile kusur arayarak kızcağızı baştan aşağıya kadar süzerler"

Yine aynı dergide "Bizde usul-i izdivâc, lanet bu çirkin adete lanet" başlıklı yazıda Mükerrem Belkis "milletimizi ıslah için aileleri ıslah edeceğiz ailenin ıslahı da usul-i izdivâctır" görüşünü vurgulamıştır. Bu dönemde yapılan evlilik usullerinin ka-

²⁶ *Mehasin*, 1/2, (Teşrin-i evvel 1324), s. 100-104.

²⁷ Mükerrem Belkis, *Kadınlar Dünyası*, 1/100, (R.7 Eylül 1329), s. 4.

²⁸ Çimen Günay Erkol, "Osmanlı -Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm", *Türkiyat Mecmuası*, 21/Güz, (2011), s. 147-175.

²⁹ *Kadınlar Dünyası Tefrihası* 16. 1/73 (R.15 Haziran 1329), s. 2.

nuna muhalif olduğu, kadın ve erkek arasında ruh ve mizaç bakımından bir uyum yoksa hayatlarının berbat olacağını öngörerek görüclük usulünü eleştirmiştir. “Bunu değil insanlara hayvanlara tatbik etseniz maksad-ı izdivâc hâsıl olmaz” sözleriyle bu usulün evliliğin amacına aykırı olduğunu dile getirmiştir.³⁰ Bir kızın evlendiği gün kocasını görmesinin dinen de doğru olmadığına dikkat çekerek İslam dininin temel hükümlerinin de bu usulün kaldırılması gerektiğini onayladığı ile ilgili olarak kadınları bilgilendirmeye çalışmıştır.

Görücü usulü ile yapılan evliliklerin olumsuzlukları ifade edilirken sağlıklı bir evlilik için bir kadının eşinde araması gereken özellikler de Evliyazade Makbule tarafından *Mehasin* dergisinde dile getirilmiştir. Ona göre seviye-i ilim ve irfami yüksek bir mertebede bulunan, faziletli olan kadınlar için evliliğin ehemmiyeti pek büyüktür ve onlar eşlerinin manevi hallerini tetkik eder, maddi servetten ziyade manevi serveti ararlar. Bir kocanın nasıl olması gerektiğini maddeler halinde açıklamıştır. Bu maddeler içinde en dikkati çeken kocanın mesleği ne olursa olsun mevcudiyetini göstermesi, varlığını ispat etmesi, zekâsı, iktidarı, fedakârlığı ile insanlığa faydalı bir insan olması gerektiği ve vatanının milletinin menfaati uğrunda şahsî menfaatlerini feda edebilmesidir.³¹ Görülüyor ki II. Meşrutiyet yıllarında iyi bir eş ararken sahip olunması beklenen en önemli vasıflardan biri vatanseverliktir.

Evlilikler gerçekleşirken şikâyet edilen bir diğer konu ise düğünler sırasında yapılan masraflardır. *Kadın* dergisinde “Bizde Düğünler” başlığıyla çıkan yazıda şarkta ve bilhassa Müslümanlar arasında düğünün bir ailenin asaletinin, soyluluğunun göstergesi olarak addedilmesi ve her ailenin şahsi gururunu, benliğini düğünlerdeki gösterişi ile memnun edebilmesi eleştirilmiştir. Köyde olsun şehirlerde olsun büyük servet harcanan düğünlerin ailelerin gururunu idame ettirmek için birer müsabakaya dönüştüğünden yakınılmıştır.³²

Mükerrem Belkis’in evlenme ile ilgili batıl inanışa dönüşmüş bazı alışkanlıkları da eleştirdiği görülmektedir. Evlenemeyen kızların “bir yemeni alarak bir kadın türbesi içindeki sandukaya atmaları, güya o kadının şefaatiyle kızların kısmetini açarmış” inancını yadırgamış “ölülerden medet umulmamasını” öğütlemiştir. Ancak bu durumun kızların evde kaldığını düşünmesinden, eski usullerle yapılan evliliklerden kaynaklandığını belirterek bunun hem ebeveynini hem de kızları korkuttuğunu dile getirmiştir.³³

Evlilik ile temelleri atılan aile II. Meşrutiyet Dönemi kadın dergilerinin en önemli konu başlıklarından biridir. Bu konu başlığı incelenirken hemen hemen her yazıda konunun kadın ve eğitimi ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu nedenle aile başlığına kadın ve eğitim de eklenmiştir.

³⁰ Mükerrem Belkis, *Kadınlar Dünyası*, 1/100, (R. 3 Ağustos 1329), s. 3.

³¹ Evliyazade Makbule, *Mehasin*, 1/7, (R. Mart 1325), s. 500-502.

³² *Kadın*, 1/7, (R. 24 Teşrin-i sani 1324), s. 6-7.

³³ Mükerrem Belkis, *Kadınlar Dünyası*, 1/100, (R.21 Eylül 1329), s. 11.

b. Aile, Kadın ve Eğitim

Evlenme ile temelleri atılan ailenin oluşumunu sağlam bir temele oturtmak isteyen çok uluslu Osmanlı Devleti'nde aile denildiğinde çok geniş içerikli bir kavram aklta gelmektedir. Osmanlı ailesi, sayısal bakımdan çekirdek aile özelliği gösterse de büyük ailenin yaşam ve üretim kalıplarına uymaya daha meyillidir.³⁴ Tanzimat Dönemi'nde itibaren aydın sınıf aile ile ilgilenmiş, aydın bürokratların hazırladığı kadın ve modern aile rehberi olarak Aile Salnamesi çıkarılmaya başlanmıştır.³⁵ Ayrıca II. Meşrûtiyet'ten sonra birçoğu feminist karakterli olarak kurulan kadın dernekleri, basın hayatında yer alan kadın dergileri kadınların aile ve evlilikle ilgili olarak bilinçlenmesine hizmet etmiştir.³⁶

Bu dönemin kadın dergilerinde aile ile ilgili olarak çeşitli şekillerde görüş belirten yazarlar, aile düzeni ve mutluluğu için yapılması gerekenler üzerinde durmuşlar ve bu hususta kadınların rollerini vurgulamışlardır. Kadınların görevlerini yerine getirirken de bunu en iyi şekilde ifa edebilmesi için sık sık iyi bir eğitim alması gerektiğini hatırlatmışlardır.

Demet dergisinin kadın yazarlarından Nigar Bint-i Osman, “Zeynep Sünbül Hanım” başlıklı yazısında bir kadının her şeyden evvel iyi bir eş ve iyi bir valide olması gerektiğini dile getirerek çocukların terbiyeyi annelerinden almalarından dolayı ilk önce validelerin yetişmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁷

Kadınlar Dünyası dergisinde kadınların erkeklerden geride kalmasının eğitimsizlikten kaynaklandığının iddia edildiği isimsiz çıkan “Erkekler! Kadınlık yalnız meyve değildir” başlıklı yazıda kadınların sanayide olsun ticarete olsun hatta halkın idaresinde erkeklerin kabiliyetlerinden daha aşağı olmadıkları dile getirilerek Osmanlı'da kadınlığın henüz inkişaf edememesinin sebebinin Osmanlı kadınlarının istidadsızlığı (kabiliyet) değil, eğitim tarzına bağlamaktadır.³⁸

Aynı dergide çıkan “Aile Muhabbeti” başlıklı yazıda Zaim Hayriye, “beşiği sallayan eller cihana hâkim eyler” sözü ile anneliğin önemini hatırlatarak kadının aileyi bahtiyarlıkla beslediği, ailenin ruhu olduğu ve bütün mutlulukların kaynağı olduğunu yazmıştır. ‘Bir aile nasıl bir valide ister?’ sorusunun ardından çocuklarını iyi besleyen ve şefkat gösteren, eğitimiyle ilgilenen annelerin, böylece milletin de saadetine vesile olacağını ifade etmiş “senin bütün her arzu iştiyakın, bütün serâir-i(sırlar) hayatın sevgili evlatlarınla kaim, emin ol” sözleri ile kadınların bütün hayatını çocuklarına indir-

³⁴ Osmanlı toplumunda aile ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009; Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları”, *Osmanlı*, c.IV. (1999).

³⁵ Ortaylı, *a.g.e.*, s.159.

³⁶ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. Ankara 1991.

³⁷ Nigar Bint-i Osman, *Demet*, 7, (R.29 Teşrin-i evvel 1334), s.100.

³⁸ *Kadınlar Dünyası*, 1/38, (R.11 Mayıs 1329).

gemiştir. Kadının çocuğuna verdiği terbiye ile çocuklarını ilelebet bahtiyar edeceği ve kendisinin de böylece mesut olacağını düşünmektedir.³⁹

Aile içerisinde eşler arasındaki uyum da kadın dergilerinde dile getirilen hususlardandır. *Kadınlar Dünyası* imzalı “Ailede imtizaç (uygunluk)” başlıklı *Kadınlar Dünyası*’nda çıkan yazıda ise milletlerin ailelerden ailelerin de erkek ve kadınlardan oluştuğu belirtilerek sadece erkeklerde değişim yaşanır kadınlarda yaşanmazsa ailelerin şirazeden çıkacağı ifade edilmiştir. Osmanlı’da ilk olarak erkekler için modern mektepler açıldığı ve erkeklerin iyi bir eğitim almasına çalışıldığı ancak kızlar için modern mekteplerin açılmamasının bu dönemde yaşanan evliliklerde tahsil bakımından bir uyum sorunu ortaya çıkarabileceği düşünülmüştür. Kadın ve erkeklerin mümkün mertebe seviye-i irfanlarının birleştirilmesi gerektiği aksi takdirde bu nedenle aile buhranları yaşanabileceği uyarısında bulunulmuştur. Ayrıca kadınların kendi geçimini temin etmesinin önemine vurgu yapılarak istemedikleri bir evliliğe ekonomik kaygılar nedeniyle razı olmamaları gerektiği belirtilmiştir.⁴⁰

Ailede kadının görevleri dönemin yazılarında yer verilen konulardandır. Aliye Cevad imzalı *Kadınlar Dünyası*’ndaki “Aile” başlıklı yazıda vezâif-i beytiyye üzerinde durulmuştur. Vezâif-i beytiyye aile fertlerinin birbirlerine karşı haiz olduğu vazifeler olarak açıklanmıştır ve bu vazifelerin insanın aile içindeki mevkiine göre değiştiği ifade edilmiştir. Vazifeleri yerine getirmenin aile hayatının mutluluğu için şart görülmüş ve karı kocanın birbirlerine karşı en önemli görevlerinin sadakat, emniyet, ihtiram ve yardım olduğu vurgulanmıştır. Bu konu ile ilgili görüşlerini yazar şu şekilde ifade etmiştir:

“Sadakat ailenin ruhudur. Emniyet de sadakat kadar önemlidir birbirlerine güvenmeyen karı kocanın rabita-i tekâmülü zayıftır. Çünkü insan ancak düşmanına güvenmez. Emniyet aileye refahat ve saadet bahş eder. Ailenin cereyan-ı asliyesinden inhiraf (sapma) etmemesi için mutlaka ihtiramın lüzum-ı katiyesi vardır. Kadın üzerinde hiçbir zaman erkek hak tahkime malik değildir”

Karı kocanın her vakit için birbirlerine yardımcı olması gerektiği, kocanın iâşe ve himayeden sorumlu olduğu, kadının erkeğe emanet olup, ırzını, canını, malını, muhafaza etmesi gerekliliğini belirtmiştir.⁴¹

Kadın dergisinde kadınların eğitimi üzerinde sıklıkla durulmasının sebebi, kızların eğitiminin, evliliğin dolayısıyla ailenin hatta devletin geleceğini belirleyeceği anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu görüş “Ta’lim ve Taallüm” başlıklı yazıda Pakize Seniyy tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

“Evet bir genç kız, münevver fikirli az çok bir malumat sahibi olarak alem-i izdivaca atılırsa hayat-ı umumiyyede, teşkil-i aile hususunda görülen müşkülât ve bu yüz-

³⁹ Zaim Hayriye, *Kadınlar Dünyası*, 2/151, (R. 12 Temmuz 1330), s. 4-5.

⁴⁰ *Kadınlar Dünyası*, 2/151, (R. 12 Temmuz 1330), s. 2.

⁴¹ Aliye Cevad, *Kadınlar Dünyası*, 1/50, (R. 23 Mayıs 1329), s. 4.

den meydana gelen bedbahtlıklar bir tarafa atılmış ve bütün revabıt-(bağlar) hayatında ne büyük saadetler vücuda gelmiş olur, ne âli istifadeler temin edilir. Çünkü genç kızlar hayat-ı milletin müessisi mühim anasıdır. Bizim tahsil ve terbiyemiz ailelerin, cemiyetlerin, hatta devletin saadet-i müstakbesine tesiri olacağı cihetle ona hakıyla ehemmiyet vermemiz lazımdır".⁴²

Aynı dergide bir kadının aile içindeki mevkiinin her toplumda ve çeşitli devirlerde farklı olarak algılandığı, fakat her nerede olursa olsun saadetin ancak bir kadının aile içinde kocası ile eşit bir mevkide olduğu zaman meydana geldiği ifade edilmiştir. Tarihte bir kadının kendi milletinin gelişmesine hizmet edebilmesi için öncelikle kendisinin bulunduğu ailede iyi bir mevkie sahip olması lüzumu dile getirilmiş, batılı ülkelerde evlenme ve boşanma kararlarının kadınlar tarafından verilebildiğine örnekler verilmiştir.⁴³

Kadın dergilerinde çıkan yazılar içerisinde yukarıda da belirtildiği gibi kızların evlilikten beklentilerinin çoğu zaman yanlış olduğu, annelerin de kızlarını evlilik hayatına hazırlamak için değil de onlara geçici mal, mülk temin etmeye çalışıklarına dikkat çekilmiştir. Bunların kızları evlilik hayatında mutlu edemeyeceği uyarısında bulunularak gerekirse evlilik konusunda mekteplerde dersler vermek gerektiği üzerinde durulmuştur. *Kadınlar Dünyası'nda* çıkan "İçtimai Dertlerimizden İzdivâc Kadınlık" adlı yazıda kızların cahil, beceriksiz, miskin yahut hoppa, müsrif büyütülecek olunursa çeyiz için onlara milyonlarca para veya mal verilse dahi faydası olmayacağı ifade edilmiştir. Bu döneme kadar kızların evlendirilirken takip edilen usuller "1. *Kızlarımızı erken evlendiririz.* 2. *Kızlarımızı bir ev kadını olmak için yetiştirmeyiz.* 3. *Evlatlarımıza vazife fikri vermeyiz.*" şeklinde sıralanmıştır. Bu nedenle kadınların sabahtan akşama kadar ya minder üstünde oturup can sıkıntısından bunalmaya yahut kadınlıkla hiç alakası olmayan gereksiz şeylerle meşgul olmaya alışıklarından yakınılmaktadır. Bu davranışlara alışan kızların ileride anne olduklarında kızları için iyi örnek olamayacakları düşünülmektedir. Kızlarımızı evlendiriyoruz diye övünen annelere "onlara hayat hakkında ne öğrettiniz?" diye sorularak "Biz kızlarımızı aile hayatı hakkında ne derecede vukûfsuz yetiştirsek oğullarımızı da aynı suretle beyhude bırakırız. Aile teşkili hakkında erkeklerimiz kadınlarımızdan pek farklı değildir. Mamafih biz kadınlar kendimizi düşünelim" sözleriyle aile hayatının tanziminde kadınların bu konudaki eğitiminin önemine işaret edilmiştir.⁴⁴ Bu görüşe paralel olarak Mükerrerrem Belkis, "İzdivaç ve Usul-i İzdivâc, Mekteplerde Evlilik ve Aile Dersleri" başlıklı yazısında mekteplerin çocukların hem kendilerini hem de milletini mesut yaşatacak kuralları, vasıtaları öğretmek amacıyla yapıldığını dile getirmiştir. Millet ve kişiyi birer beden ve ruh olarak görmüş ve o günkü mekteplerde bu durumu göremediklerini belirtmiştir. Mekteplere evlilik ve aile derslerinin konulması gerektiğini, bu derslerin hesap, hendese, cebir gibi derslerden

⁴² Pakize Seniyy, *Kadın*, 1/2, (R. 20 Teşrin-i evvel 1324), s. 3.

⁴³ *Kadın*, 1/5, (R.10 Teşrin-i sâni 1324), s. 11-13.

⁴⁴ *Kadınlar Dünyasının Tefrikası* 25, 1/82.(R. 24 Haziran 1329).

daha önemli olduğunu düşünmektedir. Bir köylünün bu derslere değil insanların hangi kurallara göre evlendiğini öğrenmeye ihtiyacı olduğunu, yine bir mühendisin de mutlaka evlendiğini öne sürerek bu kuralları öğrenme zarureti üzerinde durmuştur. Ancak o dönemde bunların mekteplerde öğretilmediğinden yakınmaktadır. Evlilik eğitimi almadan yapılan evlilikler ile ilgili olarak “Muhitin öğretmesiyle gerçekleşen izdivâclar bütün efradı bedbaht ediyor. Kavaysiz rabitasız teşkil edilen aileler bozuluyor, bir millet için bundan daha büyük felaket olamaz” diyerek bunun tedavisinin ise mektepler vasıtasıyla yapılabileceğini ifade etmiştir. Buna karşılık gençlerin mektepten mezun olduğu zaman kendilerini buhran içinde buldukları, kendi kendisine bile fayda sağlamadığını belirtmiştir. Bu nedenle mekteplerde çocuklara, hayatlarında takip edecekleri evlilik ve aile kurallarının öğretilmesiyle milletin kurtulabileceğini ifade etmiştir.⁴⁵ Yazıda, Mükerrerem Belkis’in milletin eğitim vasıtasıyla iyi evlilikler yaparak içerisinde bulunduğu girdaptan kurtulacağına inandığı görülmektedir.

Kadınların eğitimi meselesi dönemin en çok tartışılan konularından biri olarak toplumsal bakımdan her kurumla ilişkili görülmüş, evlenirken kızların buna yönelik eğitilmesi hatta dersler alması mutlu evliliklere dolayısıyla mutlu bir milletin teşekkülüne hizmet edeceğine inanılmıştır. Kızların eğitimi aynı zamanda vatanın kurtuluş çarelerinden biri olarak algılanmıştır.

c. Çeyiz

Dönemin yazarları tarafından eleştirilen konulardan bir diğeri evlenirken yapılan gereksiz masraflar ve hazırlanan çeyizlerdir. Asıl çeyizin ne olması ile ilgili görüşler sıklıkla dile getirilmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Devlet, evlenirken yapılan aşırı harcamaları yasal düzenlemelerle engellemeye çalışsa da bunun II. Meşrutiyet Dönemi’nde de devam ettiği görülmektedir. *Kadın* dergisinde “Mesele-i İzdivâc” başlığı altında evlenirken yapılan israfa dikkat çeken Emine Latife, şer’i hükümlerde bile bulunmayan ağırlık, görümlük, çeyiz vs. adı altında evlenmek isteyenlerden istenilen şeylerin yersiz olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ *Kadınlar Dünyası*’nın edebiyat kısmında “İzdivâc metanetin” başlıklı yazıda evlenenlerin geçici dünyadan koltuk, nişanlılık, yüz görümlük götüremeyeceğine; elmas, tel, ziynet ve bir yığın bahşış bulamayacaklarına dikkat çekilmiştir.⁴⁷

Mehâsin dergisindeki “Müşkülât-ı İzdivâc” başlıklı yazıda çeyiz için harcanan para ile bir gence ticari sermaye sağlanabileceği, ancak bu adetlerin bir mecburiyet haline geldiği, karşı gelmeye kimsenin cesaret edemediği dile getirilmiştir. Hâlbuki İslam dininde bu adetlerin evlilik için şart olmadığı, asırlardan beri devam eden bu adetlerin terk olunabileceği belirtilmiştir.⁴⁸

⁴⁵ Mükerrerem Belkis, *Kadınlar Dünyası*, 1/100, (R.28 Eylül 1329), s. 11.

⁴⁶ Emine Latife, *Kadın*, 1/13. (R. 5 Kânûn-ı sâni 1324), s. 3-4.

⁴⁷ Şefika Ziya, *Kadınlar Dünyası*, 1/19, (R. 22 Nisan 1329), s. 2.

⁴⁸ Zühre, *Mehâsin*, 1/9, (R. Ağustos 1325), s. 630-634.

Kızların asıl çeyizinin manevi çeyiz olması gerektiği ile ilgili, dergilerde birçok yazının yayımlandığı görülmektedir. *Kadınlar Dünyası*'ndaki "Kızlarımızın çeyizi ne olmalıdır, maddiyat değil maneviyat olmalıdır" başlıklı yazıda da evliliğin nişan, nikâh, düğün merasimi olduğu ancak bu merasim dolayısıyla birçok kimselerin evlenemediği yahut evleniyorsa bütün mülkünü feda ederek borçlanarak evlendiği yazılıdır. Bu merasimlerde yapılan ikram, yemek, şerbet, bahşiş, çeyiz vs. için yapılan harcamaların gereksiz olduğuna işaret ediliyor ve İstanbul'da çeyizi olmayan bir kızın çıplak gibi görüldüğü ve muhakkak tedarik edilmeye çalışıldığı anlatılıyor.⁴⁹ Aynı dergide yer alan "Manevi Çeyiz" başlıklı yazıda da daha bir yaşından itibaren evdeki bir halının kız çocuğunun çeyizi için saklandığı, anne ve babanın da buna paralel hazırlıklarını çocuk büyüyünceye kadar devam ettirdiklerini ve bütün kızların maddi çeyizi, yerine getirilmesi gereken toplumsal bir kural olarak algıladıkları belirtilmiştir. Fakat manevi çeyiz olmadığı için hepsinin zayı olduğu ve aileyi sefalet kapladığı vurgulanmıştır. "Memleketimizi felaketlerden manevi çeyiz kurtarabilir" çağrısında bulunulmuştur.⁵⁰

Manevi çeyiz ile ilgili birçok yazısı bulunan Sacide "Kızlarımızın çeyizi ne olmalıdır, Terbiye-yi ahlakiye" başlıklı yazısında ahlakın iffet ile aynı manada anlaşılması gerektiğine vurgu yaparak, iffetin reaya için elzem olduğu fakat yalnız iffetle milletin geleceğinin olmayacağı, çok çalışmanın da bir ahlaki erdem olduğunu hatırlatmıştır. Hayatta başlıca aranacak hasletleri ise şu şekilde sıralamıştır: Ahlak, izzet-i nefis, hakperestlik, vazifeshinashlık, hayırhahlık, millî teali, azim ve irade, vatanperverlik, milletperverlik. "Terbiye-yi ahlakiye için hem fikir tenvir edilmeli hem de beden kavi olmalı hem de hissiyat tesviye olunmalıdır" görüşünü dile getirmiştir. Yazıda annelerin cahilliğinden yakını olarak çocukların bu nedenle asi olarak yetiştiği, evlerde aile muhabbeti olmayınca millet ve vatan muhabbetinin de olamayacağını belirtmiştir. Kızların ahlak eğitiminden vatan sevgisine kadar geniş bir çerçevede evlilik için terbiye edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵¹ Sacide'nin yazılarında kızlar için en iyi çeyizin onlara verilecek iyi bir eğitim olduğuna inandığı görülmektedir. O'nun "Kızlarımızın çeyizi ne olmalıdır" başlıklı yazısında "Kız mekteplerimiz ve izdivâc" alt başlığında "iyi bir kız mektebi tesis etmek, her ailenin kucağında bir mektep açmak demektir" görüşü ile cehalet yüzünden ailelerin mahvolduğu, bazı gençlerin de aldıkları kötü terbiyenin tesiriyle evlenmemek, serâzâd (serbest, başıboş) yaşamak istediğini belirtmiştir. Bu nedenle eğitimsiz gençlerin metres tuttukları, mesire hayatlarına daldıklarını evliliğin gerçek manasının iyi eğitilmiş gençlerle anlaşılacağını ve yaşanacağını düşünmektedir.⁵²

Kızlara çeyiz olarak, annelik konusunda bilgilendirmenin faydalı olduğunu düşünen Sacide "Kızlarımızın çeyizi ne olmalıdır, Maddiyat değil maneviyat olmalıdır" başlıklı diğer yazısında sağlam bir nesil yetiştirmek için bunu zaruri görmüş ve kızlara çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: İlk olarak hamilelikten

⁴⁹ *Kadınlar Dünyası*, 1/100, (R.10 Ağustos 1329), s. 6-7.

⁵⁰ *Kadınlar Dünyası*, 1/100,s.2, (R.24 Ağustos 1329).

⁵¹ Sacide, *Kadınlar Dünyası*, 1/99, (R.16 Temmuz 1329), s. 2-3.

⁵² Sacide, *Kadınlar Dünyası*, 1/100, (R. 3 Ağustos 1329), s. 10-12.

İtibaren çocuğun mizacına tesir edecek hallere dikkat etmeli, doğduktan sonra katıyen kundağı atmalı, erken yürümeye alıştıracakım diye ayaklarını çarık yapmamalı, serbest lakırdı söylemeye, faal olmaya alıştırmalı, tehdit etmemeli, insanca muamele etmeli, her bir harekette onun geleceğini düşünmeli, çocuktur diye geçmemeli, sık sık gezmeye götürmeli, gıdasına dikkat etmeli, belirli vakitlerde yedirmeli, yatırmalı, küçük yaştan itibaren vatan-millet hislerini onun körpe taze kalbine şırınga etmeli, yedi yaşına gelmemiş çocuklara manzume gibi bol bol eğitici, faydalı oyunlar oynatmalı, fena çocuklarla temasına izin vermemeli vs.

Sacide bu yazısında ayrıca iyi bir kız mektebi açılıncaya kadar kızların mektebe gönderilmemesi gerektiği, ailelere ya kızlarını kendilerinin okutmasını yahut namuslu, özel bir muallime tutmasını tavsiye etmiştir. İbtidai-rüşdi mektep dönemini bu şekilde tamamladıktan sonra idadilere gönderilebileceğini vurgulamıştır. Çünkü o vakte kadar millî eğitimini sağlam olarak alacağını düşünmektedir. Yine ailelerin model olmasında mekteplerdeki dayaktan bahsetmiştir. Çocukların iyi muamele eden muallimelere ve dayak atılmayan mekteplere verilmesini istemiştir. Kızların okuyacakları kitaplara ailelerinin dikkat etmesi gerektiğini ekleyerek, yazısında okunmasını uygun gördüğü kitapların isimlerini vermiştir.⁵³

Bu konu ile ilgili olarak yine Sacide'nin "Kızlarımızın çeyizi ne olmalıdır, Terbiyede adem-i muvaffakiyetimizin esbabı" başlıklı yazısında bir kız için asıl çeyizin sağlıktan çocuk eğitime kadar verilen "iyi eğitim" olması gerektiğine işaret etmiştir. Yazıda, o dönemde evlilikten evvel kendisinde bulunan daha sonra evlatlarına intikal edecek yahut onlara da tesirini gösterecek hastalıklarını tedavi ettirmeyen gençleri ve çocuklarına fazla gıdalar ile besleyen ve çocuk istemeyip de onları anne karnında iken düşürmek suretiyle öldüren kadınları, bu konudaki cahillikleri nedeniyle eleştirmiştir.⁵⁴ Ayrıca çocukların gördüğünü işittiğini taklide meyilli olduğundan anne ve babaların yapıtlarına ve söylediklerine dikkat etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁵

Yazarların birleştiği ortak nokta kızlar için hazırlanan çeyizlerin onlara bir fayda sağlamadığı, asıl çeyizin onların iyi eğitim almasıyla hazırlanması gerektiğidir. Böylece evliliklerin daha sağlıklı olacağına ve bu evliliklerin yine vatanın kurtuluşuna hizmet edeceğine inanılmaktadır.

⁵³ Sacide, *Kadınlar Dünyası* 1/100, (R.17 Ağustos 1329), s. 4-6.

⁵⁴ Buna paralel olarak Osmanlı Devleti'nin kasıtlı olarak çocuk düşürmek gibi, çocukların anne karnındayken tıbbi müdahale ile alınması yani kürtajı siyasi geleceği için ciddi bir tehdit olarak algıladığını, yasal, hukuki, idari, tıbbi, ilaç, propaganda ve eğitim politikalarını kürtajı önlemek ve anneliği teşvik amacıyla kabul ettiği düşünülmektedir Bkz.. Tuba Demirci, Selçuk Akşin Somel, "Women's Bodies, Demography, and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Ottoman Empire of the Nineteenth Century", *Journal of the History of Sexuality* 17/3, September, (2008), s. 377-420, Bu durumu Ertem, Osmanlı son döneminde önceleri aileye dair bir kavram olarak görülmekte olan kadının kürtaj hakkının devlet tarafından suç haline getirilmesini ve özel alandan kamusal alana taşınmasını kadın bedenine bir müdahale olarak yorumlamıştır. Bkz. Ertem, Ece Cihan, "Anti-abortion Policies in Late Ottoman Empire and Early Republican Turkey: Intervention of State on Women's Body and Reproductivity", *Fe Dergi* 3/1. (2011). s. 47-55.

⁵⁵ Sacide, *Kadınlar Dünyası* 1/100, (R. 20 Temmuz 1329), s. 2-4.

3. II. Meşrutiyet Dönemi Literatüründe Evlilik ve Aile İle İlgili Görüşler

Kadına bakış açısının değişmeye başladığı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gazete ve dergilerden romanlara, ders kitaplarından tercüme eserlere kadar konu ile ilgili çeşitli görüşler dile getirilmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nin getirdiği özgürlük ortamı bu tartışmaları daha da desteklemiş ve artırmıştır. Batıcı, İslamcı ve Türkçü aydınların kadın haklarını kendi görüşleri doğrultusunda tartıştıkları görülmektedir.⁵⁶ Dönemin dergi ve gazetelerinde yer alan mektup ve hikâyelerin de en önemli konusu kadının eğitimi ve aile içindeki görevleridir.⁵⁷

II. Meşrutiyet Dönemi'nde kız mekteplerinde okutulmak üzere Ebu'l Muammer Fuad tarafından yazılan "*Kızlara Mahsus Kıraat Muallimi*" kitabında, yazar *tehhülü* yani evliliği insanların tabben muhtaç oldukları bir mesele olarak görmüş kâinatın bu kaide üzerine kurulduğunu belirtmiştir. Evliliğin amacını ise şu şekilde dile getirmiştir: "Nev-i beşerin –miktar-ı zaman içinde –bekasını temine hizmet etmek. Aile teşkiliyle bahtiyarlık husule getirmek." kitapta evliliğin insanların hayatta birbirlerine destek olmak için sadece hayvanî ve şehvanî olan ihtiyacın giderilmesi için değil, insanları bahtiyar etmeye hizmet etmek için yapıldığı anlatılmaktadır.⁵⁸ Avanzade Mehmet Süleyman, "*Kızları Nasıl Evlendirmeli?*" adlı çeviri kitabında evliliği (izdivâc) şu şekilde tanımlamıştır: "Bir erkekle bir kadın meşru surette evlenirler ki buna izdivâc derler". Bir erkek ve kadının birleşme maksadının ise bir aile teşkil etmek olduğu açıklanmıştır. Bu sayede kurulan aileyi insanlığın küçük fakat parlak bir numunesi, mümtaz bir nüshası olarak görmüş, "insan aile içinde doğar, aile içinde yaşar, aile içinde terk-i hayat eder" diyerek aileyi insan hayatının ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirmiştir.⁵⁹ Evliliğin amacı ile ilgili, *İzdivâc* dergisinde Doktor Haber Mütercimi E.M. imzalı yazıda "İzdivaçtan maksat yalnız insanların çoğalması değildir. Aynı zamanda iki cinsin birleşmesinden fitraten mükemmel daha kutlu binaen aleyh fevkalade güzel bir nesil yetiştirmektir" görüşü dile getirilmiştir.⁶⁰ Görüşleri belirtilen erkek yazarların düşünceleri birbirine yakındır ve kadın dergilerindeki yazarlar gibi evliliğin amacını aile kurarak milletlerin çoğalmasına ve mutluluğuna hizmet etmek olarak algılamışlardır.

Aile ile ilgili olarak Ebu'l Muammer Fuad, bütün ailelerin bir araya gelmesiyle milletin meydana geldiğini belirtmiştir. Aile ne kadar mesut, bahtiyar ve mükemmel olursa aile bireylerinin de mutlu olacağı bu nedenle de her insanın iyi eğitilmesi gerek-

⁵⁶ Sedef Bulut, "Türkçülerin Penceresinden Osmanlı'da Kadın Meselesi ve Orta Asya Referansı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, (2013). ; Ahmet Özkiraz, M. Nazan Arslanel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3/1 (2011).

⁵⁷ Betül Coşkun, "Kadınların İtiraf Vastası Olarak Mektup Hikâyeler -Tanzimat'tan Cumhuriyet'e" *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [Taed]* 50, Erzurum (2013), ss. 125-142.

⁵⁸ Ebu'l Muammer Fuad, *Kızlara Mahsus Kıraat Muallimi*, İstanbul R.1329, s. 56.

⁵⁹ Avanzade Mehmet Süleyman, *Kızları Nasıl Evlendirmeli?*, R.1330. s. 1.

⁶⁰ Doktor Haber Mütercimi E.M., *İzdivâc*, 1/3, (1918), s. 36-37,

tiğini dile getirmiştir. Evliliğin amacının da aile oluşturmak olduğundan, çocukların ilk uygulamalı mektebinin burası olduğunu belirtmiştir.⁶¹ “Aile ve mektep terbiyede iki mühim amildir” diyen Ali Haydar, *Tedrisat Mecmuası*’ndaki yazısında aile terbiyesinin daha erken başladığı için daha müessir olduğunu belirtmiştir. Aile, cemiyetin küçük bir numunesi olarak çocukların Hakk’a hürmeti, adalete muhabbeti, karşılıklı yardım lüzumunu ilk defa ana baba yurdunda öğrenebildiklerini yazmıştır. Yedi yaşından sonra mektebe başlayan çocukların şekilsiz bir madde olmadığını ileri sürerek ailenin çocuğun terbiyesindeki önemini vurgulamıştır. Mektep terbiyesinin aile terbiyesi üzerine bina etmek gerektiği ve aile ile mektebin çocuğun eğitiminde birlikte etkili olması için yapılması gerekenleri sıralamıştır.⁶² Bu ifadeler kadın yazarların aile ve eğitim ile ilgili görüşleri ile örtüşmektedir.

Aile içerisinde kadının rolü ile ilgili olarak *Demet* dergisinde Hakkı Behiç, aileyi vatanın temeli ve aile içindeki kadını da ailenin temeli olarak görmüştür. Yazıda devlet, millet hatta bütün insanlık ailelerin hayatına bağlanmaktadır. Bedbaht bir ailenin bütün beşeriyetin saadetini imhaya muktedir olduğunu, ailenin en önemli mütehasşısının ise kadın olduğunu ifade etmiştir.⁶³ *Mehâsin* dergisinin erkek yazarlarından Ali Kemal ise evliliğin en önemli amacı olarak algılanan aile hayatından mahrumiyetin Türklerin en büyük eksikliği olduğunu düşünmekte ve aile hayatına intizam vermenin ise en büyük hizmet olduğunu dile getirmektedir. Bu hizmetin ise erkeklerden ziyade kadınlardan beklendiğine inanmaktadır. Aile hayatının düzenini fikren, irfanen gelişmesini kadınlara bağlamış bu nedenle de kadınların çocukların beslenmesine, eşinin damak tadına göre yemek yapımına özen göstermesi gerektiğini, erkeklerin de başka yerde boş vakit geçirmeden evinden çıkınca işine, işinden çıkınca evine gümelerini öğütlemiştir.⁶⁴ II. Meşrutiyet Dönemi kadın dergilerinde yukarıda yazıları bulunan kadınlar da kadının aile içindeki rolünü erkek yazarlar ile benzer biçimde açıklamışlardır.

Evliliğin hangi yaşlarda yapılması gerektiği ile ilgili görüş bildiren Ebu'l Muammer Fuad'a göre izdivâcın zaman ve mevsimi gençliktir, erkekler için 25 yaştan 30 yaşına kadar, kızlar için de 20'den 25'e kadar olan zaman en münasip zamandır. Dolayısıyla yazar küçük yaşta yapılan evlilikleri eleştirmiş bunun kadınları çabuk yıpratıldığını ifade etmiş, sağlık açısından da erken yaşta yapılan doğumların sakıncaları üzerinde durmuştur. Ayrıca 25 yaşını geçmiş kızların büyük ve mevsimi geçmiş olarak nitelendirilmesinin yanlış olduğunu vurgulamıştır. Evlenecek erkekle kızın yaşları bakımından birbirine denk olması gerektiğini ayrıca sağlık, namus, iffet ve idare ve maiyet (geçinme) meselelerine de dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁵ “Evlenmek için acele etmeyiniz” diyen Avanzade Mehmet Süleyman, 18- 20 yaşına gelmeden ev-

⁶¹ Ebu'l Muammer Fuad, *a.g.e.*, s. 56.

⁶² Ali Haydar, *Tedrisat Mecmuası*, 13/63, (R. Kânûn-ı sâni 1341), s. 22-28.

⁶³ Hakkı Behiç, *Demet*, 7,(R.29 Teşrin-i evvel 1334), s. 106.

⁶⁴ Ali Kemal, *Mehâsin*, 1/2, (R. Teşrin-i evvel 1324). s. 45-85.

⁶⁵ Ebu'l Muammer Fuad, *a.g.e.*, s. 58-59.

lendirilen genç kızların evlendiklerinde evvela kendilerinin kocalarıyla ilişkilerini kötü kullanacakları, rahim hastalığına uğrayıp, zayıf ve kansız düşecekleri, çabuk sararıp solacakları ve hatta verem illetine düşer olacakları konusunda Ebu'l Muammer Fuad ile benzer uyarılarda bulunmuştur.⁶⁶ Görüldüğü gibi dönemin erkek yazarları erken yaşta yapılan evliliklere karşıydılar.

Avanzade Mehmet Süleyman “Evlilik bir piyangodur, tedbirli ailelerin kızları mesut olur” sözleriyle evlilikten beklentinin sadece maddiyat olmaması gerektiğini ve bir ailenin, kızını evlendireceği kişinin ahlak ve tabiatıyla ilgili tahkikat yapması ve evlilikte kızın rızasının olması gerektiğini belirtmiştir. Kızlara paralı kocadan ziyade hüsn-i ahlak sahibi bir adam bulunmasını öğütlemiş servet uğrunda evladını verenlerin gelin değil kurban vermiş olacaklarını, para için değil, mesut olmak için evlat verileceğini dile getirmiştir.⁶⁷

Kadın yazarların en çok eleştirdikleri görücü usulü ile veya para için yapılan evliliklerin erkek yazarlar tarafından da eleştirildiği görülmektedir. Tanzimat Dönemi’nde de görücü usulü evlilik, yazarların en çok üzerinde durduğu konulardan biridir. Bu dönemde yazılan ve günümüz alfabesiyle de baskıları yapılan Şinasi’nin yazdığı ilk telif tiyatro eseri olan *Şair Evlenmesi*’nde görücü usulü evliliğin sakıncaları,⁶⁸ Şemsettin Sami’nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı eserinde ise Talat’a âşık olan Fitnat’ın üvey babasının zorlaması neticesinde daha önce hiç görmediği Ali Bey’le evlenmesi⁶⁹ Namık Kemal’in *Zavallı Çocuk* adlı eserinde de yine görücü usulünün olumsuzlukları ele alınmıştır.⁷⁰ Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e kadar eleştirilen bu usul kadın dergilerinde de kadın yazarların en çok serzenişte bulunduğu konulardan biridir. Bu tür evlenmelere hem kadın hem erkek yazarların tepki gösterdiği görülmektedir.

Fatma Aliye’nin II. Meşrutiyet Dönemi’nde basılan *Enin* (1910) adlı eserinde Fatma Aliye de kızların evleneceği erkeği görmeden evlenmesine, evlilik konusunda kızların görüşlerinin alınmamasına karşı olduğu gibi, Avrupa tarzı olarak gördüğü flört ederek evlenmeye de mesafelidir. Evlilik konusunda aşkın yanında sadakat, kültürlü olmak gibi özellikler aramış, dış görünüş için yapılan, mizacın önemsenmediği evlilikleri de sağlıklı bulmamıştır.⁷¹

II. Meşrutiyet Dönemi’nde geleneksel Türk aile sistemini ve evlilik kurumunu tehdit eden feminist eğilimlerin belgesi olarak nitelendirilen “*Jön Türk*” adlı romanda Ahmet Mithat Efendi, genel olarak II. Abdülhamit döneminde, özel olarak da II. Meşrutiyet’ten 8-9 yıl önce Türk toplum hayatında yer alan yanlış Batılılaşmanın yerleşik

⁶⁶ Avanzade Mehmet Süleyman, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁷ Avanzade Mehmet Süleyman, *a.g.e.*, s. 15.

⁶⁸ Şinasi, *Şair Evlenmesi*, Parlı yayımları, 2007.

⁶⁹ Şemsettin Sami, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, Bilge Kültür Sanat yayımları, 2012.

⁷⁰ Namık Kemal, *Zavallı Çocuk*, Sis yayımları, 2010.

⁷¹ Hilal Demir, “Fatma Aliye Hanım’ın Çerçevesinden Kadın Haklarının Sınırları”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer*, (2013), s. 105-106.

kültürle çatışan yönlerini anlatmış evlilik dışı ilişkileri eleştirmiş ve bunun hem gençlere hem de aile kurumuna verdiği zarar üzerinde durmuştur.⁷²

Kadınlar Dünyası dergisinin imtiyaz sahibi Nuriye Ulviye Mevlan'ın eşi Mevlanzade Rifat tarafından bir sayı ile sınırlı kalan, kadın sorununa erkek penceresinden bakmayı, erkeklere kadın hakları ile ilgili sorumluluklarını hatırlatmayı hedefleyen *Erkekler Dünyası* dergisinde de insan hayatının en önemli teşkilatının aile hayatı olduğu ancak evliliklerin çoğunlukla görücü usulü ile gerçekleştiği ifade edilmiştir: “İzdivacı simsarlar vasıtasıyla akit ettirmek, birbirini hiç görmeyen tanımayan iki vücudu, körü körüne birleştirmek öteden beri bizde cari olan bir usul-i izdivaçtır. Bu usul ile saadetli bir aile teşkil edilemiyor edemez” diyen Mevlanzade Rifat evlilikte en büyük rolün his, fikir ve mizaç olması gerektiğini ve bunların da görücüler vasıtasıyla anlaşılmadığını dile getirmiştir. Evlilik öncesi kadın ve erkeğin birbirini tanımaması savunmuştur ve dergide mutlu evlilikler resimlerle kurgulanmıştır.⁷³ II. Meşrutiyet Dönemi yazarları görücülük usulü ile ilgili kadın dergilerindeki kadın yazarlarla benzer görüşleri dile getirmiştir.

Kadın yazarların en çok eleştirdiği çeyiz ile ilgili olarak dönemin erkek yazarlarından Ebu'l Muammer Fuad, cihaz veya çeyizi, gelin olacak kızlar için lazım olan eşyanın tamamı olarak, elbiseler, mutfak takım ve edevatı, yatak takımları vs. olarak açıklamıştır. Çeyiz meselesinin kızların en birinci düşüncelerini teşkil ettiği ve en küçük bir el marifetlerini bile bu meyana katılmak üzere sakladıklarını ancak bu hususta ifrata gitmenin caiz olmadığını dile getirmiştir. Çeyiz tedariki için emlak ve kazanç sağlayacak mülklerini satanlar eleştirilmiş çeyiz için bir aileye en gerekli olan eşyaların dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Lüzumsuz şeylere para harcamanın israf olduğu, çeyizi kızların küçük yaştan itibaren gerekli olan eşyaları ele para geçtikçe veya aylık alındığında yavaş yavaş oluşturmanın daha kolay olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴ II. Meşrutiyet Dönemi'nde erkek ve kadın yazarlar tarafından “israf” olarak nitelendirilen çeyiz için yapılan gereksiz masraflar Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kadın dergilerinde de eleştirilmiştir.⁷⁵ Bu durum günümüzde dahi devam etmektedir.

Sonuç

Tanzimat Dönemi ile beraber modernleşmeye çalışan devlet her alanda yenileşmeye çalışmaktadır. Avrupa tarzında Ticaret Hukuku, Ceza Hukuku, sonrasında

⁷² Kemal Erol, “Batılılaşma Sürecinde Feminizm'in Tehdidi Altındaki Türk Aile Yapısını ve Evlilik Kurumunu Belgeleyen Roman: Jön Türk”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [Taad]*, 48, (2012), s. 217.

⁷³ Mithat Kutlar, “Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi”, *Feminist Dergi*, 2/2,(2010), s. 2-10.

⁷⁴ Ebu'l Muammer Fuad, *a.g.e.*, s. 61-62.

⁷⁵ *Süs*, 1/2, (R.23 Haziran 1339), Yazar:C. , Âsâr-ı Nisvân. 2/19, (R. 1 Kânûn-ı sâni 1342), s.13-14. Âsâr-ı Nisvân Dergisi için Bkz. Müzeyyen Altunbay, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Mecmualarının Rol ve Âsar-ı Nisvan Mecmuası” *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/13, Fall, (2013), s. 459.

Nüfus Nizamnamesi ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi gibi kanunlar çıkarılmış modern anlamda aile ve evlilik ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat'la başlayan demokratikleşme ve özgürleşme süreci kadın hareketine de yeni bir boyut kazandırmıştır. Ancak demokrasinin darbe aldığı I. Meşrutiyetten sonra II. Meşrutiyetin ilam ile ifade özgürlüğü önündeki engeller ortadan kalkmıştır. Aynı zamanda devlet çöküntü içerisindedir, bu çöküntüden kurtulmak için yeni fikirler ortaya atılmakta ve bunlar çeşitli vasıtalarla dile getirilmektedir. Son yıllarda meydana gelen savaşlar milli duyguları da coşturmuştur. Dolayısıyla her yeni hareket vatanın selametine yönelik fikirler içermektedir. Osmanlı kadın hareketinde de kadınların modernleşmesinin vatanın kurtuluşuna katkı yapacağına inanılmıştır.

Osmanlı kadınlarının toplumsal statülerindeki önemli değişimler Tanzimat'ı takip eden yıllarda gerçekleşmiştir. Artık kadınlar sadece eş ve anne değil kendilerini ifade edecek yeni toplumsal roller üstlenmek istemektedirler. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk kadını kendi kimliğini yeniden tanımlamaya yönelmiştir. Gerek Osmanlı kadın yazarları gerekse Osmanlı aydınları aile ve evlilik ile ilgili mevcut sorunları tanımlamaya ve çözüm yolları önermeye başlamış ve yazılarıyla da kadınları eğitime misyonunu üstlenmişlerdir. Bunu vatanî görev hassasiyetiyle yerine getirmeye çalışmışlardır. Kadın yazarların okuyucu kitlesini aileyi nasıl algılaması gerektiği ve evlilikten ne beklemesi gerektiği ile ilgili ders verir gibi yönlendirdiği görülmektedir. Bu yönlendirmelerde İslamiyet'in evliliğe ve aileye bakış açısı ile Osmanlı aile yapısı da göz önünde bulundurulmuştur.

Genel olarak II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadın yazarlar ile erkek yazarların düşünceleri arasında konumuzla ilgili hususlarda çok büyük farklılıklar bulunmamaktadır. Erkeklerle beraber kadın yazarlar da kadın için en ideal mekânın ev olduğunu düşünmüş, kadınların ev içerisinde eşi ve çocuklarına karşı vazifelerini sıralamışlardır. Bu vazifelerin önemine dikkat çekilerek kadının konumunu ev içerisinde yükseltmeye çalışmışlardır. Kadının sorumlulukları yine vatan sevgisi ile ilişkilendirilerek, görevini yapmaması durumunda ailelerin mutsuzluğuna, milletin çöküşüne neden olacağı gibi çok ağır bir yükü karşı karşıya bırakılmışlardır. Bu da bize kadınların geleneksel rollerinden kurtulamadıklarını, bu rollerinin ne kadar önemli olduğunun erkekler tarafından fark edilmesini beklediklerini göstermektedir.

II. Meşrutiyet Dönemi kadın dergilerinde genel olarak evliliğinin amacının aile kurmak olduğu dile getirilmiş, evlilik müessesesi desteklenmiş, evlenmemenin manen ölüm anlamına geleceği ifade edilmiştir. Dönemin düşünce yapısına uygun olarak kadın yazarlar eşlerinde vatanseverlik vasfını aramışlardır. Evlenirken eşler arasında yaş ve eğitim bakımından bir denklik olması gerektiği düşünülmüştür. Evliliğin belli bir yaşa gelince yapılması gerektiği ve erken yaşta yapılan evliliklerin sakıncaları üzerinde durulmuştur. Bir milletin gücü milleti oluşturan bireylerin çoğalmasına dolayısıyla evliliklere bağlanmış ve evlenmemenin cinsiyetin bekasına hizmet etmemek olduğu

ifade edilmiştir. Kadın yazarların hemcinslerinin nüfus içerisinde sayısının artmasını desteklemeleri feminist eğilimlere sahip olmaları şeklinde yorumlanabilir. Ancak erkek yazarların da evlilik vasıtasıyla neslin çoğalmasını destekledikleri görülmektedir.

Dergilerde evliliğin mutlu bir aile kurmak amacıyla yapılması gerektiği, kadının ailenin ruhu olduğu düşünülmüştür. Aile hayatına nizam vermenin kadının üzerine düşen bir görev olarak algılandığı görülmektedir. Hatta aile nizamının aile mutluluğunu sağlayacağı, bunun da kadınlar tarafından sağlanabileceği birçok yazıda ifade edilmiştir. Bu durum kadınların sorumluluğunu artırmaktadır. Bu nedenle kadınların ailenin tanzimi ve aile hayatı konusunda eğitilmesi gerektiği, kız mekteplerinde buna yönelik derslerin okutulması ve kızların ahlak eğitiminden vatan sevgisine kadar çok geniş bir çerçevede eğitilmesi gerektiği savunulmuştur. Evliliğin hakiki manasının ise iyi eğitilmiş gençler yetiştirmek olduğuna inanılmaktadır. Böylece vatansever gençlerle milli ilerleme sağlanacaktır.

Bu dönemde aile hayatlarındaki mutsuzluğun sebeplerinden birinin kadınlar ve erkekler arasındaki eğitim farkı olabileceği ve kadınların erkekler gibi eğitilmesi lüzumu üzerinde durulmuştur. Kızlar için hazırlanacak çeyizin, manevi çeyiz olması gerektiği ve bunun da onların yine iyi eğitilmesi ile sağlanacağı ifade edilmiştir. Aile içinde kadın ve erkeğin eşit bir mevkide bulunmasının ailenin mutluluğu için şart olduğu ve bir milletin ilerlemesine hizmet etmek için kadının aile içerisindeki mevkiinin iyi olması gerekliliği de ifade edilmiştir. Ailede kadının en önemli görevinin çocukların eğitimi olduğu dönemin literatüründe de tekrar edilmiş ve bunun kadınların hayatının anlamı olması gerektiği ifade edilerek kadınların bütün hayatı çocuklarına indirgenmiştir.

Bu dönemde hem kadın hem de erkek yazarların toplumda evlilikle ilgili devam eden bazı adetlere tepki gösterdikleri ve bunlara karşı kadınları uyardıkları görülmektedir. Görücü usulü en çok eleştirilen konu başlıklarından biridir ve değil insanların hayvanların bile böyle bir usulle birlikte olamayacağı belirtilmiştir. Evlilikte görücülük usulü lanetlenmiş, evlilik usullerinin düzeltilerek ailelerin dolayısıyla yine milletin ıslah edileceği görüşleri yer almıştır. Görücü usulünün kaldırılması, sağlıklı ailelerin kurulmasına neden olacağından yine milletin bekasına hizmet olarak algılanmaktadır. Evlilikten beklentinin sadece zenginlik, mal mülk edinmek olmaması gerektiği üzerinde durulmuş evlilik sırasında yapılan düğün, nişan, çeyiz gibi merasimlerin ağır masraflar yapılarak gerçekleştirilmesi doğru bulunmamıştır.

Sonuç olarak Osmanlı basını, bizlere Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kadınların değişmeye başlayan toplumsal statüsünün ve düşünce dünyasının izlerini takip etme fırsatını sunmaktadır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadın ve erkek yazarların toplumsal bakımdan çok önemli olan aile ve evlilik kurumuna yönelik bakış açıları, dönemin sosyal ve siyasal sorunlarının tesiri altında kalmıştır. Bu nedenle evliliğin amacı milletin bekasına, aile içerisindeki roller vatana hizmetle ilişkilendirilmiştir. Genel olarak yazarların kadına bakış açısına, anne ve eş kimliği damgasını vurmuş, bunun ötesine geçemedikleri görülmüştür. Kadın haklarının savunucusu olan yazarların da kadın kimliğini öne çıkarmak için onların annelik vasfına vurgu yaptıkları görülmektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

DH. HMŞ. (Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı), 17/86, H. 20 B 1336/1 Mayıs 1918.

DH.EUM.KLU. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi), 16/98, H.29 Z 1339/3 Eylül 1921.

DH.SN.THR. (Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi), 80 /17, H. 15 L 1336/ 24 Temmuz 1918.

Dergiler, Makaleler, Kitaplar

Altunbay, Müzeyyen, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Mecmualarının Rol ve Âsar- Nisvan Mecmuası” *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/13, Fall, (2013), ss. 455-467.

Âsâr-ı Nisvân, (R. 1 Kânûn-ı sâni 1342). Sayı: 19.

Avanzade Mehmet Süleyman, *Kızları Nasıl Evlendirmeli?*, R.1330.

Avcı, Yasemin, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Dönemi’nde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 21, Ankara 2007, 1-18.

Aydın, Hakan, “Kadın (1908-1909): Selanik’te Yayınlanan İlk kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22,(2009), 147-156.

Bulut, Sedef, “Türkçülerin Penceresinden Osmanlı’da Kadın Meselesi ve Orta Asya Referansı” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, (2013). ss. 313-336.

Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. No: 34. Ankara 1974.

Coşkun, Betül, “Kadınların İtiraf Vâsıtası Olarak Mektup Hikâyeler-Tanzimat’tan Cumhuriyet’e”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [Taed]* 50, Erzurum, (2013), ss.125-142.

Çakır, İbrahim Etem. “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği”, *OTAM*, 31 (Bahar), (2012), ss. 41-60.

Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 2011. Metis yayınları İstanbul.

Demet, (R.29 Teşrin-i evvel 1334). Sayı: 7.

Demir, Hilal, “Fatma Aliye Hanım’ın Çerçevesinden Kadın Haklarının Sınırları”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9 Summer, Ankara. (2013), ss. 1059-1068.

Demirci, Tuba, Somel Selçuk Akşin, Women’s Bodies, Demography, and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Ottoman Empire of the Nineteenth Century. *Journal of the History of Sexuality* 17/3, September, (2008), ss. 377-420.

Demirel, Ömer, Gürbüz Adnan, Tuş Muhiddin, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, (1992).

İzdivaç, (1918).Sayı: 3.

Düstur, “Sicil-i Nüfus Nizamnamesi”, Zeyl II, (R. 1289).

Düzbakar, Ömer, “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği”, *OTAM*, 23, (2008), ss. 85-100.

Ebu'l Muammer Fuad, *Kızlara Mahsus Kıraat Muallimi*, İstanbul R.1329.

Ekinci, Ekrem Buğra , “Akim Kalan Bir Teşebbüs: Osmanlı Aile Kanunu” *Tarih ve Medeniyet*, 43, (1997), ss. 50-52.

Erkol, Çimen Günay, “Osmanlı -Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm” ,*Türkiyat Mecmuası*, 21/Güz, (2011), ss. 147-175.

Erol, Kemal, “Batılılaşma Sürecinde ‘Feminizm’in Tehdidi Altındaki Türk Aile Yapısını ve Evlilik Kurumunu Belgeleyen Roman: Jön Türk”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [Taed]* 48, Erzurum. (2012), ss. 217-240.

Ertem, Ece Cihan, “Anti-abortion Policies in Late Ottoman Empire and Early Republican Turkey: Intervention of State on Women’s Body and Reproductivity”, *Fe Dergi* 3/1. (2011), ss. 47-55.

Gülcü, Erdinç ve Tunç, Samiye “Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,3/2. (2012). ss 55-176.

Kadın, (R. 20 Teşrin-i evvel 1324). Sayı: 2.

Kadın, (R. 24 Teşrin-i sâni1324). Sayı:7.

Kadın, (R.10 Teşrin-i sâni 1324). Sayı:5.

Kadın, (R. 5 Kânûn-ı sâni1324). Sayı:13

Kadınlar Dünyası, (R. 3 Ağustos 1329). Sayı: 100.

Kadınlar Dünyası, (R. 23 Mayıs 1329). Sayı:50

Kadınlar Dünyası, (R.24 Ağustos 1329). Sayı: 100.

Kadınlar Dünyası, (R. 12 Temmuz 1330). Sayı: 151.

Kadınlar Dünyası, (R. 12 Temmuz 1330). Sayı:151.

Kadınlar Dünyası, (R. 20 Temmuz 1329). Sayı: 100.

Kadınlar Dünyası, (R. 22 Nisan 1329). Sayı: 19.

Kadınlar Dünyası, (R. 3 Ağustos 1329). Sayı: 100.

Kadınlar Dünyası, (R.10 Ağustos 1329).Sayı:100.

Kadınlar Dünyası, (R.11 Mayıs 1329).Sayı: 38.

Kadınlar Dünyası, (R.17 Ağustos 1329). Sayı: 100.

Kadınlar Dünyası, (R.21 Eylül 1329). Sayı: 100.

Kadınlar Dünyası, (R.28 Eylül 1329). Sayı: 100.

Kadınlar Dünyası, (R.7 Eylül 1329). Sayı: 100.

Kadınlar Dünyası, (R.16 Temmuz 1329). Sayı: 99.

Kadınlar Dünyasının Tefrikanı 25, (R. 24 Haziran 1329). Sayı: 82.

Kafesoğlu İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yayınları. İstanbul 1997.

Karaca, Şahika, “Fatma Aliye Ve Emine Semiye’nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri” .*International Journal of Social Science*, 6/2, February,(2013). ss. 1481-1499.

———, “Modernleşme Dönemi’nde Bir Kadın Yazarın Portresi: Emine Semiye Hanım”, *bilgi*, 57, (2011), ss. 115-134.

Kemal Namık, *Zavallı Çocuk*, Sis yayınları 2010.

Kur’an-ı Kerim’in Yüce Meali, (haz. E. Hamdi Yazır, Sadeleşiren: Mustafa Kasadar), Ravza Yayınları, 2006.

Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk kadını (1839-1923)*. Ankara 1991.

———, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996.

———, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye*, Timaş Yayınları, 2008.

Kutlar, Mithat, “Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi”, *Fe Dergi*, 2/2, (2010), ss. 1-15.

Mehâsin, (R. Mart 1325). Sayı: 7.

Mehâsin, (R. Teşrin-i evvel 1324).Sayı:2.

Mehâsin, (R. Ağustos 1325). Sayı: 9.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş yayınları, İstanbul 2009.

Özkiraz, Ahmet, Arslanel M. Nazan, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 3/1. (2011).

Süs, (R. 23 Haziran 1339). Sayı: 30.

Şemsettin Sami, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*. Bilge Kültür Sanat yayınları, 2012.

Şinasi, *Şair Evlenmesi*. Parıltı yayınları, 2007.

Tabakoğlu, Ahmet, “Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları”, *Osmanlı*, c.IV, Ankara (1999), ss.17-29.

Tedrisat Mecmuası, (R. Kânûn-ı sâni 1341). Sayı:63.

Tümer Erdem, Yasemin, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, TTK Yayınları, Ankara, 2013.

Yüksel, Hasan, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı", *Turkish Journal Of Population Studies*, 28-29, (2006-2007), ss. 73-89.

İnternet Kaynakları

www.tdk.gov.tr (Erişim tarihi:23.03.2014).

